

Новик О. П.

Бердянський державний педагогічний університет

ХРОНОТОП ДИТЯЧИХ ПОВІСТЕЙ ІВАНА АНДРУСЯКА

У статті розглянуто художні особливості дитячих повістей Івана Андруссяка. Прозові тексти сучасного українського письменника постають своєрідним продовженням поезії для дітей, оскільки мають ті ж елементи гумору й ліризму, залучення казкової поетики й демонструють знання автором дитячої психології. Велику роль для розгортання сюжету має часопростір повістей. Автор наразі створив низку повістей-казок, де поєднуються реальний і казковий простір, пригодницькі твори для дітей, де визначальну роль відіграє простір мандрівки, дороги й часові площини зміщуються, є й історична повість, час і простір якої слугують розвитку сюжету в минулу історичну епоху.

Часопростір дитячої повісті зумовлений тематикою, проблематикою і врахуванням відповідних вікових особливостей, а надто в таких жанрових різновидах як літературна повість-казка. Змалювання казкового світу завдяки введенню незвичайних істот (Чакалка) й подій у повісті про Стефу уможливорює обіграння дорослих і дитячих проблем реального світу. Хронотоп історичної повісті створюється завдяки використанню численних топосів, які мають історичне коріння, згадки про видатні постаті минулого, використання елементів повсякдення (побут, архаїчна лексика, описи зброї, їжі, одягу та інших елементів). Залучення імагологічного аспекту для змалювання персонажів сприяє осучасненню подій історичного минулого. Дорога як неодмінний елемент пригодницького твору використана фактично в більшості повістей Івана Андруссяка, але прикметне те, що вона обов'язково закріплює простір, бо герої потрапляють додому. Простір широкого світу, куди тікають дівчатка («Сорокопуди»), простір лісу («Третій сніг»), урбаністичний і сільський простори (диалог про Бурундука) неодмінно замикається простором домівки, куди герої все ж повернуться, де на них чекають люблячі батьки. Простір дому («Сірка на порох») поєднується із сакральним простором рідної землі, Батьківщини. Зовнішній і внутрішній хронотоп у повістях поєднуються для створення художньої реальності, оприявлення для читачів світу думок і почуттів героїв творів.

Ключові слова: дитяча повість, Іван Андруссяк, хронотоп.

Постановка проблеми. Повісті Івана Андруссяка для дітей і про дітей є частиною оригінального художнього світу, створеного відомим українським письменником. Розгляд хронотопу прози письменника уможливить дослідження художніх особливостей стилю Івана Андруссяка, вивчення процесів, які відбуваються в сучасній українській літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хронотоп казок та повістей для дітей розглядається в низці праць сучасних науковців, зокрема в розвідках Л. Дунаєвської, О. Бріциної, О. Гарачковської, О. Колінько, Г. Сабат, О. Січкара та інших, жанри дитячої літератури досліджено у працях Т. Качак, В. Кизилової, Л. Овдійчук тощо, проте окремої розвідки, яка б охоплювала особливості часопростору дитячих повістей Івана Андруссяка, наразі немає. Творчість митця розглядалась у дисертації Н. Сварич «Еволюція художньо-естетичних пошуків Івана Андруссяка» [18], проте дитячі повісті вивчались побіжно в окремих розвідках літературознавців.

Зважаючи на популярність текстів, залучення їх до шкільного вивчення, поглиблене прочитання повістей Івана Андруссяка наразі є актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження хронотопу дитячих повістей Івана Андруссяка.

Виклад основного матеріалу. М. Бахтін, пишучи про хронотоп, зауважив взаємозв'язок понять часу і простору в художньому тексті: «Прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється й вимірюється часом. Цим перетином рядків і злиттям прикмет характеризується художній хронотоп» [8, с. 246]. Н. Копистянська також виділяє жанрові різновиди хронотопу, які притаманні кожному жанру літератури: хронотоп роману, повісті, оповідання, балади, казки, драми тощо. Попри численні спроби науковців укласти чітку жанрову ієрархію прози для дітей, наразі все частіше бачимо жанровий синкретизм, дифузію, про яку пише Л. Овдійчук: «Сучасна фантастична, пригодницька та детективна

проза для дітей має свої особливості в жанровому та стилевому плані. У чистому вигляді творів конкретних жанрів немає. Зазвичай це змішування жанрів. Через розвиток жанрових форм, їх модифікацію, асиміляцію автори творять нові різновиди: романний серіал для підлітків (пенталогія М. Павленко), пригодницько-фантастично-детективні твори (повісті Л. Ворониної, А. Кокотюхи), пригодницько-фантастичний роман (за визначеннями деяких науковців – роман-утопія) (Сергій Оксенік)» [17, с. 38]. Додамо, що у творчості Івана Андрусяка також бачимо жанровий синкретизм, тож, говорячи про хронотоп повістей, мусимо враховувати й цей аспект.

Найперше, що зумовлює особливості часопростору дитячих повістей, – це їх проблематика та вікова адресація. Твори Івана Андрусяка «Стефа і її Чакалка», «Кабан дикий – хвіст великий» адресовані молодшому шкільному віку, а ось проблеми дорослішання героя повістей «Вісім днів із життя Бурундука», «Закоханий Бурундук», «Сірка на порох» орієнтують тексти на читачів-підлітків. Відповідно до подій, які описуються автором, хронотоп повістей для молодшого шкільного віку містить напівмістичні елементи, які прекрасно вживаються із сучасними реаліями українського буття. Так, у повісті «Стефа і її Чакалка» героїв викрадають і ховають у темному лісі істоти, які є персонажами з української народної творчості: Чакалка, Бабай тощо. У першій частині діалогії про Бурундука автор хоча й використовує елементи міфології (чортик, знище), простір і час повісті є цілком реальними, такими, що охоплюють життя звичайної дитини: школа, дім, село, дитячий садочок.

Поєднання казкового та реального є однією з рис повістей-казок циклу про Чакалку («Стефа і її Чакалка», «Кабан дикий – хвіст великий», «Чакалка і Чупакабра») та повісті «Третій сніг». Герої повістей – діти, дорослі та казкові істоти або ж тварини, за якими приховано правдиві людські характери, проблеми. Час не завжди чітко окреслений, як-от у казці «Третій сніг», де дія відбувається в казковому лісі казкової країни, хоча в персонажах угадуються цілком сучасні реалії.

Частина повістей, як-от цикл про Чакалку, «Сорокопуди», містять автобіографічні елементи, починаючи від імен головних героїнь, закінчуючи побутовими й урбаністичними деталями простору, які є частиною життя самого письменника. Про це зокрема говорить не тільки сам Іван Андрусяк в інтерв'ю, але і критики. Зокрема Наталка Зубрицька, пишучи про жанр повісті «Стефа і її Чакалка» («дитяча повістина» за авторським визначенням), звертає увагу на

автобіографічні елементи у творі: «Дитяча повістина» (визначення автора) «Стефа і її Чакалка» показує, що Іван Андрусяк добре обізнаний із дитячою психологією на практиці, що й не дивно, адже «дитиніти» письменник почав, коли в нього самого з'явилися вдячні читачі-слухачі. Не випадково головна героїня цієї казкової повісті – тезка його доньки, очевидно, що в сюжет «привнесени» й інші сімейні реалії. Власне кажучи, письменник не винаходить жодного колеса, а чинить у кращих традиціях світової літератури, адже ті ж Астрід Ліндгрен і Александр Мілн писали для своїх улюблених чад, а їхні Пеппі, Карлсон і Вінні Пух стали улюбленцями не одного покоління. Андрусяк і сам підкреслює, що зумисне робить свої тексти придатними для сімейного читання, залишаючи там «шпильки», може, не так зрозумілі дітям, але здатні насмішити їх батьків, на зразок того, що «Бабай живе в пам'ятнику дядька з кепкою, навколо якого водять хороводи під червоною шматою літні дядечки й тітоньки», а Чахлик Невмирущий – на Печерських пагорбах, або ж що «відьму варто все таки відрізнити від просто лихого сусідки» [10]. Водночас казковий хронотоп уможливорює вільне розгортання сюжету в часі і просторі, знімає обмеження з реалістичності дій персонажів. Тому Стефа та її друзі вільно потрапляють у мішку Чакалки в чарівну школу, і з казкового лісу – в реальний Київ.

У низці книг Івана Андрусяка головними героїнями є дівчатка («Стефа та її Чакалка», «Кабан дикий – хвіст великий» тощо), «Сірка на порох». У повісті «Вісім днів із життя Бурундука» та її продовженні «Закоханий Бурундук», «28 днів із життя Бурундука» у кращих традиціях української дитячої повісті розповідається про життя і пригоди хлопчика Івася Бондарука на прізвисько Бурундук. Автор захоплює розповідає і про шкільні пригоди свого героя та його однокласників, тож можна говорити про елементи шкільної повісті, яка має в українській літературі ХХ ст. потужну традицію (згадаймо хоча б Степана Васильченка, Всеволода Нестайка та інших авторів). Водночас є казкові елементи в першій повісті й жанрові елементи шпигунської повісті «Закоханий Бурундук».

Твір «Вісім днів із життя Бурундука» написано від першої особи, безпосередня розповідь про події лунає з вуст Івася, головного героя повісті. Текст розбитий на розділи з назвами відповідно до змісту частин. У другій частині діалогії розповідь героя перемежується шпигунськими шифрограмами розвідника, яким себе уявляє герой. Перша частина діалогії має елементи казкової, містичної

історії, котра цілком природно вплітається в розповідь, оскільки хлопчик на прізвисько Бурундук перебуває в тому віці, коли діти вірять у всілякі прикмети, казковий і міфологічний світ. Природно, що з цими світами дитина знайомиться у просторі, ближчому до міфології: в селі в бабусі, яка знає багато прикмет і казок. Локуси, які обирає автор, сприяють розкриттю характерів дітей, зовнішній і внутрішній простір щільно взаємодіють. Саме прагнення хлопчика самоствердитись між однокласників, сподобатись дівчинці й підштовхнуло його до містичного шляху до мети. Але попри таке рішення, виконати свій задум хлопчик міг тільки завдяки власній наполегливості й силі волі, ставлячись дуже серйозно до незвичайного. І нехай учинки Івася викликали здивування й насмішки дітей, нерозуміння дорослих, автор змальовує поведінку хлопчика такою, яка відповідає його віку. Час розгортається послідовно, за хронологією подій, водночас іде чіткий відлік днів, і сюжет побудовано відповідно до поділу на часові проміжки. Простір поєднує різні локації звичного життя учня: дім, школа, поїздка в село. Н. Копистянська у праці «Час і простір у мистецтві слова» подає класифікацію простору, виокремлює локальний (зовнішній) і психологічний (внутрішній) простір [15, с. 85]. Тож відповідно до цієї класифікації в повісті про Івася Бурундука художньо відтворено не тільки зовнішній (локальний) простір повсякденного буття хлопця, але і внутрішній стан переживань і прагнень героя. В. Халізов, пишучи про хронотоп, виокремлює різні форми часу, серед яких є календарний, добовий, які ми бачимо в повісті «Вісім днів з життя Бурундука», і в другій частині діалогії.

Друга частина діалогії є вже цілком реалістичним твором про підлітка, який дорослішає, поступово переходить зі світу мрій, книг у світ дорослого життя, яке не завжди є привабливим і справедливим. Дорослі діти вирішують дорослі проблеми, пробують алкоголь задля того, щоб уразити оточуючих, уживають «міцне» слівце. Письменник прагне змалювати життя саме сучасного підлітка: зі спілкуванням у соцмережах, раннім статевим дозріванням, спробами вирішити свої проблеми хитрощами. Тож простір реального міста поєднується із простором віртуального життя сучасних підлітків. Сучасність і місце дії окреслюється не тільки конкретними топонімами (назви вулиць у місті N, супермаркети, назви пральних порошків із реклами тощо, але й опосередковано: лексика, проблеми, про які говорять дорослі, телепередачі, конкурси тощо). Підліток особливо болісно сприймає свою інакшість: повнота Івася Боднарука, за яку він отримав пріз-

висько Бурундук, заглибленість у книги й відстороненість від своїх однокласників дають уявлення про психологічний простір головного героя.

Цикл оповідань зі спільними героями також можна назвати повістю в оповіданнях. Так, у книзі «28 днів із життя Бурундука», окрім повісті «Вісім днів із життя Бурундука, є ще кілька оповідань та повість зі спільними героями: «Креденс», «Алхімік», «Завдання з фізики». Читач дізнається про окремі історії з життя родини Івася, шкільні пригоди хлопця та його друзів Оленки та Іванюка. Події відбуваються в тому ж часопросторі, що й у попередніх повістях.

Проблеми стосунків підлітка з батьками, меншими дітьми та іншими родичами також змальовано правдиво і з ноткою гумору. Бути не таким, як усі, важче, ніж піти за натовпом, тож проблема становлення особистості, самоствердження постає художньо правдиво й реалістично, психологія Івася змальована майстерно, внутрішній простір хлопця прописаний художньо правдиво, хронотоп твору поглиблюється завдяки психологізму зображення. Автор досить влучно створює мовну особистість героїв, залучаючи особливості мовлення персонажів, сленг, модель спілкування в соцмережах. Книга «Вісім днів із життя Бурундука» проілюстрована відповідно до змісту та вікових особливостей читацької аудиторії, дотепні елементи коміксу не відволікають від тексту, а увиразнюють його. Деталі побуту на малюнках доповнюють уявлення про життєвий простір персонажів.

Простір дороги в повістях, який виникає в різних іпостасях, Іван Андрусак використовує задля розвитку сюжету. Дорога для персонажів одного твору («Стефа і її Чакалка») може видаватись довгою й короткою, страшною й буденною залежно від стану героя. Великий простір ущільнюється завдяки чарам або стрімкому перенесенню героїв завдяки чарам. Простір Києва постає під новим кутом зору, оскільки сприймається дитиною, почасти зміщено ракурс сприйняття (автор демонструє через призму дитячого бачення конкретні життєві проблеми). Шкільний часопростір також безпосередньо пов'язаний із почуттями учнів, їх переживаннями. Так, школа Чакалки безпосередньо нагадує героям твору «Стефа і її Чакалка» реальну школу, попри те, що школа та магічна, для Івася («Вісім днів із життя Бурундука») школа стає не тільки місцем навчання, але і простором для переживань почуття першої любові, формування моральних цінностей.

Часопростір повісті «Третій сніг» видається казковим завдяки його мешканцям – лісовим тваринам.

Насправді ж проблеми, які виникають у тварин, відбивають реалії нашої сучасності, й персонажі легко співвідносяться з численними проблемами сьогодення, образи набувають змісту алегорій.

Окремої уваги заслуговує простір домівки в повістях Івана Андрусяка. Дім як простір затишку, родини, надійного захисту від усіх негараздів, як місце, куди герой завжди прагне повернутись, – таке традиційне тлумачення поглиблюється тим, що маленьких героїв удома завжди чекає родина. Тож простір широкого світу, куди тікають дівчатка («Сорокопуди»), простір лісу («Третій сніг»), урбаністичний і сільський простори (диалогія про Бурундука) неодмінно замикається простором домівки, куди герої все ж повернуться, де на них чекають люблячі батьки. Простір дому поєднується із сакральним простором рідної землі, Батьківщини. Такий простір є в повісті «Третій сніг» та «Сірка на порох». Дім (міська квартира, сільська хата, козацький курінь, барліг у лісі, а може й ночівля під відкритим небом у чумацькій валці) водночас дає уявлення і про внутрішній простір героїв.

Специфіка часопростору повісті «Сірка на порох» насамперед ґрунтується на жанрових особливостях тексту, оскільки це – історично-пригодницька повість. Події відбуваються в містечку Березань Переяславського полку в козацьку епоху, а саме у травні 1637 року. Зазначивши точне місце й час подій, автор тим самим провокує читача уявити саме цю епоху. У тексті час дії увиразнюється відтворенням повсякденності із залученням описів побуту (одяг, зброя, їжа, архаїчна лексика). Попри вдало відтворений колорит епохи, письменник уможливує співприсутність читача у пригодах дівчини сімнадцятого сторіччя. Завдяки живому достовірному образу Сірки, час у повісті зміщується, постає сучасністю для читача, перенесеного у вир подій минулого. Імагологічний підхід автора для змалювання персонажів різних національностей (євреї Сруль і Мошко, король польський і російські посіпаки, різні представники українського козацтва тощо) також сприяє поділу простору, де відбуваються події на свій / чужий/ ворожий. Політичні проблеми завдяки такому підходу актуалізуються.

«Сірка на порох» – це успішна спроба письменника поєднати змалювання пригод підлітків та історичну повість, події якої відбуваються в Березані за часів козацтва. Іван Андрусяк правдиво відтворює реалії історичної доби, послугується не тільки введенням у текст історичних постатей, змалюванням побуту, одягу та інших елементів повсякдення того періоду, але й мовних елементів, застарілої лексики. Позачасовість таких цінностей як патріотизм, мова, вірність, мужність, які змальовані в повісті «Сірка на порох», сприяє розгортанню хронотопу. Прикметними рисами твору є динаміка розвитку подій, правдиві характери підлітків і дорослих, достовірність зображення атмосфери героїзму та патріотизму, що уможливує розгляд етнокультурного аспекту часопростору повісті. Окремої уваги заслуговують примітки, де автор часто подає історичні екскурси як про події, історичних осіб, так і про речі побутові, як-от поява картоплі в Україні, авторські містифікації пояснює або ж уточнює, таким чином змішуючи часові пласти хронотопу твору.

Висновки і пропозиції. Важливою є наративна стратегія повістей, використана автором, коли письменник перебуває поза текстом, але читач усвідомлює й авторське ставлення до персонажів, до змальованих подій та усміхається з «бешкетування» автора у грі словами, осучасненні казкових реалій. Повісті для дітей Івана Андрусяка вводять читача в художній світ письменницького бачення дитячого життя. Хронотоп побудовано відповідно до вікових особливостей світосприйняття, автор намагається подати все крізь призму дитячого бачення світу. Розмірний час поєднання реального й казкового змінюється в повістях для підлітків на стрімкий час змін, який досягається завдяки динамічному розвитку сюжету. Бачимо різночасовий простір, співвіднесення минулого, теперішнього й майбутнього. Оригінальними художніми рисами поезики текстів письменника є гумор, психологізм, злободенність тематики і проблематики, жива яскрава мова творів. Вивчення часопростору й образної системи повістей свідчить про можливість імагологічного дослідження творів Івана Андрусяка.

Список літератури:

1. Андрусяк І. Вісім днів із життя Бурундука. Київ, 2012. 72 с.
2. Андрусяк І. Кабан дикий – хвіст великий. Київ, 2010. 72 с.
3. Андрусяк І. Сірка на порох. Київ : Фонтан казок, 2020. 136 с.
4. Андрусяк І. Сорокопуди, або Як Ліза і Стефа втекли з дому. Київ, 2015. 96 с.
5. Андрусяк І. Третій сніг : повість-казка. Київ, 2014. 64 с.
6. Андрусяк Іван. 28 днів із життя Бурундука. Київ, 2017. 216 с.

7. Андрусак Іван. Стефа і Чакалка: пригодницькі повісті. Київ : Фонтан казок, 2016. 240 с.
8. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва : Художественная литература, 1975. С. 234–407.
9. Гарачковська О. Українська літературна казка 70–90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2008. 18 с.
10. Зубрицька Наталка. Андрусак і його Чакалка. *Zaxid.net*. https://zaxid.net/andrusyak_i_yogo_chakalka_n1054952?fbclid=IwAR2eEn1c7MNqkEDVMksAm8cfwCleQtKy2xQpKq3AFsTnOjaX0YrIjGkoIbE.
11. Качак Т. Особливості жанрової системи сучасної української прози для дітей та юнацтва. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2017. № 4(40). 2018 № 3(47). С. 229–240.
12. Кизилова В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
13. Колінько О. Темпоральні виміри сучасної дитячої прози. *Наукові записки*. Випуск 148. Серія : Філологічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. С. 105–113.
14. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті). *Слов'янські літератури* : Доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998). Київ, 1998. С. 57–74.
15. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
16. Овдійчук Л. Жанри та стильові особливості сучасної прози для дітей. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2015. № 1. С. 35–38.
17. Овдійчук Л. Жанрово-стильові особливості сучасної авторської казки. *Літератури світу: поетика, ментальність, духовність*: зб. наук. праць ДВНЗ «Криворізький нац. ун-т». Київ : НВП Інтерсервіс, 2014. Вип. 4. С. 220–227.
18. Сварич Н. Еволюція художньо-естетичних пошуків Івана Андрусяка. Дис. ... к. філол. наук. Київ, 2017. 191 с.
19. Січкарь О. Жанрово-стильові різновиди сучасної української літератури для дітей і про дітей. *Література. Діти. Час: Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Рівне, 2013. Вип. 4. С. 149–158.
20. Хализев В.Е. Теория литературы : учебник. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Высш. шк., 2002. 437 с.

Novyk O. P. THE CHRONOTOPE OF IVAN ANDRUSIAK'S NOVELS FOR CHILDREN

The article deals with the artistic features of Ivan Andrusiak's novels for children. The prose texts of the modern Ukrainian writer are a kind of continuation of poetry for children as they have the same elements of humor and lyricism, engaging fairy-tale poetics and demonstrating author's knowledge of child psychology. Time space plays an important role in novel's plot development. The author has already created series of fairy tales. These series combine real and fairy-tale space accordingly, adventure works for children, where travel space plays a decisive role, temporal planes are shifting, and there is a historical tale. Historical tale's time and space serve to develop the story in the past in this case.

The timespace of Ivan Anrusiak's novel for children is determined by the themes, problems and taking into account relevant age characteristics, and especially in such genre varieties as the literary story-fairy tale. The depiction of the fairy-tale world through the introduction of unusual creatures (Chakalka) and the events in the story about Stepha make it possible to outplay the problems of the real world: problems of adults and children. Chronotope of a historical novel is created through the use of numerous toposes with historical roots, references to outstanding figures of the past, the use of elements of everyday life (everyday routine, archaic vocabulary, descriptions of weapons, food, clothing and other elements). The use of the imagological aspect for depicting the characters contributes to the contemporary events of the historical past. The road as an indispensable element of the adventure work has actually been used in vast majority of Ivan Andrusiak's novels. It is noticeable the road necessarily rings the space because the characters get home. The vastness of the world where girls run ("Shrikes"), the expanse of forest ("Third Snow"), urban and rural spaces (the Chipmunk Dilogy) invariably closes with the space of the house, where the heroes still return, where their loving parents are waiting for them. The space of the house ("Sirko to dust") is combined with the sacred space of the native land, the Motherland. The external and internal chronotope in the stories are combined to create artistic reality, to convey to the readers the world of thoughts and feelings of the heroes in the works.

Key words: children's novel, Ivan Andrusiak, chronotope.